

Юрченко В.В.

аспірант,

Інститут літератури НАН ім. Т. Г. Шевченка

ЗБІРКА «ТИША І ГРІМ» ВАСИЛЯ СИМОНЕНКА У СВІТЛІ ПОСТКОЛОНІАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ

***Анотація.** У статті проаналізовано першу збірку В. Симоненка з погляду постколоніальної теорії, зроблено спробу виявити в автора множинні ідентичності та вплив радянського імперського дискурсу на його творчість. Досліджено специфіку впливу імперського дискурсу на ранню поезію Симоненка.*

***Ключові слова:** В. Симоненко, постколоніальна теорія, імперський наратив, антиколоніальне, поезія.*

***Yurchenko V. Analysis of poetry collection “Silence and Thunder” written by Vasyl Symonenko using postcolonial approaches. Abstract.** The article analyzes V. Symonenko's first collection from the point of view of postcolonial theory, an attempt is made to reveal the author's multiple identities and the influence of the Soviet imperial discourse on his work. The specifics of the influence of the imperial discourse on Symonenko's early poetry are studied.*

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. До аналізу українських письменників у світлі постколоніальної теорії зверталось вже багато літературознавців з аналізом, як правило, чільних постатей української літератури [9]. Оскільки перші праці з постколоніальної теорії (роботи Е. Саїда, Г. Ч. Співак, Г. Бгабга) стосувалися насамперед «класичних» західноєвропейських імперій, у яких зв'язок між колонією та метрополією був інакший, ніж у східноєвропейських країн з різними варіантами російських метрополій, постала потреба в додатковому обґрунтуванні особливостей їх культурної взаємодії. Чи не вперше таку спробу зробила Е. Томсон у праці «Трубадури імперії. Російська література і колоніалізм», засвідчивши, таким чином, перший етап розвитку постколоніальних студій, а саме аналіз та «викриття» літератури колонізатора, з чого

починали й перші дослідники західноєвропейських колоній. Вона ж ввела терміни «агресивний націоналізм» та «захисний націоналізм» [12], які окреслювали основні джерела мотивації як імперських так і колонізованих народів (а у випадку Російської імперії вони поєднуються). З українських дослідників першим це питання порушив М. Шкандрій у своїй праці «В обіймах імперії», де вже порушив проблему як аналізу імперського в дискурсі російської літератури, так і звернувся до аналізу українських митців у світлі постколоніалізму [13]. Пізніші дослідження з погляду постколоніальної теорії більше звертали увагу саме на українську літературу у її діалозі та боротьбі з імперією та аналізували основні способи взаємодії з нею. Значні напрацювання в цій темі зробила О. Юрчук, яка вивела в українській літературі модель крутія та месії як основні типи реакції на тиск імперії [14]. Втім, фактично всі праці дослідників охоплювали або письменників 19 століття, або письменників 20-х років 20 ст. або вже сучасних письменників. Шістдесятників же чомусь часто оминали як «білу пляму», або окреслюючи їхню антиколоніальну діяльність в загальних рисах (як це зробив М. Шкандрій), або ж детально аналізуючи лише творчість В. Стуса як чи не найвідомішого представника українського дисиденства [5], який, проте, не є «класичним» шістдесятником, і якого за естетично-художнім наповненням творчості нерідко заносять до «київської школи». Втім, дослідження про опір шістдесятників тоталітарній системі на творчому та особистісному рівні уже було пророблено. Це дослідження Л. Тарнашинської, хоч і зроблене в руслі філософської антропології та синергетики, а не постколоніальної теорії і концентрувалося не на дослідженні діалогу шістдесятників з імперією та залишках імперської ідентичності в них, а на аналізі власне шістдесятництва як системи світогляду та постання [10].

І саме тому назріла потреба і в такому дослідженні доробку Симоненка. Серед усіх шістдесятників Симоненко є найбільш цікавим для аналізу саме тому, що літературознавці, з одного боку, наголошують на великій щирості його поезій, який «не приймає лакованості, ерзаців, його образні слова – щирі...» [11], а з другого боку, зауважують, що в його доробку є й типово соцреалістична поезія [6]. Що, власне, не дивно, адже шістдесятники залежали від часу та

оточення, у якому перебували, і мушили його переосмислити та подолати, що й стало одним з аспектів їхньої поетичної еволюції.

Мета статті – визначити, наскільки імперський дискурс впливав на творчість В. Симоненка і які слід у ній лишив (на матеріалах першої збірки «Тиша і грім»). Для дослідження взято постколоніальну теорію, зокрема з набутками в царині досліджень російського імперського проекту та напрацюваннями вітчизняних науковців, а також частково спираючись на теорію «Нового історизму» у версії Фуко та постструктуралізму.

Виклад основного матеріалу. У контексті дослідження збірки доцільно звернутися до біографії письменника і сконцентруватися на фактах, які можуть якось вказати на його світогляд. Хоч детальних описів життєпису Симоненка до 60-х років не так багато, можна сказати, що ідеологічно Симоненко до 60-61 років та після них – доволі відмінні. У ранніх листах до друзів, знайомих або майбутньої дружини фактично не можна знайти поглядів, які б якось свідчили про незадоволення Симоненка владою чи гострі претензії до них – що можна пояснити і адресатами цих листів, з якими Симоненко, можливо, і не бажав обговорювати опозиційні погляди чи просто погляди політичні. З другого боку, про відсутність яскравих претензій до влади та сподівання на взаємодію з нею можна побачити у дії Симоненка, а саме у вступі в КПРС у 1960-му (а фактично – ще 1959, коли письменник лише подав заявку на вступ у партію) [7]. Цей факт теж не можна сприймати як однозначну симпатію тоталітарного режиму, у системі якого існував Симоненко, а радше як один з інструментів поліпшення як свого життя, так і життя людей навколо в майбутньому, втім, ця ж дія може свідчити і на користь часткового прийняття Симоненком імперського дискурсу та її ідентичності, та прийняття такого демонстративного символу дотичності до нього як участь у партії. Втім, доцільно стверджувати, що вже зовсім скоро світогляд письменника змінився, а саме після початку візитів письменника до Клубу творчої молоді, заснованого в тому ж таки 60-му. І хоча про політичні ідеї письменника в 60-61 роки нам відомо не так багато, можна стверджувати, що вони, вочевидь, уже тоді активно формувалися. 62 рік став плідним з погляду писемних свідчень письменника про його ставлення до влади: у його «Окрайцях думок»

можна знайти і відверті зізнання від туги в умовах існування в тоталітарній системі та тягаря імперського. З них можна ж припустити, що особливо письменника хвилювали сталінські репресії, судячи з уривку за 27.09. Найбільш цінні свідчення про антиколоніальні настрої Симоненка того часу надав Богдан Горинь, у яких згадав, що Симоненко передчував і стрімке згортання «відлиги», і поновлення репресій, і його велике зацікавлення темою репресій 30-х [2]. Імовірно, така гостра стурбованість цією темою з'явилася після літа-весни 62-го року, коли письменник з Аллою Горською шукав місця розправ енкаведистів над «неугодними» та таємні поховання репресованих. І саме після 62-го року вже в збірці «Ти знаєш, що ти – людина» з'являються виразні антиколоніальні мотиви («На цвинтарі розстріляних ілюзій», «Можна», «Древній, обікрадений народ» тощо).

Проте перша збірка була не такою. Написана вона була до 61-го року і рік лежала невиданою [4] та вміщала поезії, що було написано ще раніше, тобто в період, коли в письменника ще не були так виражені дисидентські настрої, що вплинуло й на форму та зміст першої збірки. Про різницю в змісті (і, відповідно, авторському світогляді першої збірки) свідчить і той факт, що керівні органи цю першу збірку сприйняли позитивно: 8 квітня 1963 року тодішній секретар ЦК КПУ А. Д. Скаба серед інших поетів похвалив і Симоненка за «мажорність», «життєствердність» та «любов до партії і народу» і протиставив його іншим «занадто формалістичним» шістдесятникам [3, с. 21-22], і те, що сам Симоненко соромився цієї збірки, бо вже давно переріс її [3, с. 18-19] – що й не дивно, адже за рік очікування світогляд Симоненка став значно більш антиімперським, та й сам він ближче познайомився з чільними поетами свого часу та їхньою творчістю. Втім, це не означає, що Симоненко безвідмовно підтримував державну систему та ідеологію: перша збірка поета проходила цензуру і зазнала певних змін (втім, не таких великих, на які він скаржився згодом), а частина поезій до неї так і не увійшла, як така, що могла занадто підірвати імперський лад.

Нижче зроблено спробу аналізу конкретних поезій на предмет відголосків імперської ідентичності, імперського наративу в творах письменника. За основу взято першу тогочасну видану збірку поета [8].

Так, у поезії «Жорна» – можна побачити імперський мотив пошуку зовнішніх ворогів та загалом простежити настрої антиєвропеїзму, які «хулять» країну письменника та насміхаються з їхніх здобутків. Це можна сприймати як відголосок міфу імперської пропаганди, який тягнеться ще з часів Російської імперії як варіант вияву захисного націоналізму. Насправді ж на той час ліві ідеї були дуже популярні в Європі, а через «Залізну завісу» та пропаганду СРСР у країн Європи було толерантне ставлення до СРСР аж до опублікування інформації про дисидентство, що відбулося значно пізніше. Окрім того, у поезії є ідеологема «світлого майбутнього», що криється в рядках «у переддень космічної доби». Варто згадати, що в Європі на цей час після Другої Світової війни навпаки запанували настрої сумніву в людському прогресі як такому. Втім, у Симоненка теж можна простежити амбівалентне ставлення до «космічної доби», яку здобувають занадто дорогою ціною – про це поезія «Баба Онися».

У поезії «Можливо, знову заgrimлять гармати» можна простежити мілітаристичну тематику, що характерна для багатьох імперських дискурсів як відголосок загальнодержавної ідеології. У цій поезії можна простежити заклик до готовності віддати життя за країну, що є однією з ознак фашизму за У. Еко [1].

У поезії «Верба» теж можна простежити типовий ідеологічний імперський мотив перемоги «трудівного» над «заможним», що є основою соціалістичної ідеології як такої з її головною ідеєю боротьби класів. Симоненко розглядає ці події не як захоплення УНР Росією після невдалих визвольних змагань, а як логічну історичну перемогу боротьбу класів після Жовтневої революції (яка була присвоєна більшовиками як єдино правильно соціалістична, коли ж насправді це була низка політичних подій з безліччю партій, і яка в Україні, по суті, і не відбулася ідеологічно, це імперський, російський, нав'язаний ззовні наратив). Повторюється цей мотив і в поезії «Шум полів».

У «Де я не буду, що робить не стану» – бачимо ідею сповідання Симоненка на шляху ленінізму, нав'язаної колонізатором ідеології. Прикметно, що це чи не єдина згадка Леніна в доробку Симоненка за всі роки його творчості (інша – у поезії «Прокляття»), що може бути аргументом на користь подальшого глибшого розчарування Симоненка в радянській ідеології.

Поезія «Дід умер» – несе відбиток нав'язаної ідеї атеїзму у рядках «я готовий повірити в царство небесне». Користується Симоненко в цій поезії і ідеологічною мовою – висловом «діти труда», тобто трудового класу, який мав у ідеологічній мові імперської системи багато синонімічних виражень.

Можна знайти відголоски імперського нарративу і в поезії «Спасибі» – тут ми простежуємо мотив звільнення землі з пут чи то війни чи то колишніх часів (часів класової нерівності до соціалістичної революції), що теж є проімперським дискурсом і евфемізмом окупації стосовно підкорених більшовиками земель. Українські землі були так само поневолені та експлуатовані і на час написання поезії, а селяни мусили так само тяжко працювати, але вже в колгоспах. Симоненко і сам повернеться до цієї теми. Є вияв імперського нарративу і на рівні лексики: Симоненко знову звертається до імперської мови і в кінці нарікає літа землі «трудівничими».

«Мій родовід» зачіплює ще одну імперську популістичну ідею – антиелітаризм, що випливала з теорії про «диктатуру пролетаріату».

Поезія «Леся Українка» теж містить у собі відголоски радянської пропаганди – письменниця в творі постає як пророк комунізму й повстання мас, а не інтелектуальний і непересічний письменник, як про неї писали доти і сучасні їй критики, і неокласики, а зараз – сучасні дослідники. Симоненко в реаліях свого часу може говорити про неї лише як «мовця трудящих».

Прикметною є поезія «Косар», яка суперечить радянській ідеологемі механізації праці та технічного світлого майбутнього і говорить про тепло людської праці («Там пускати машину марно, де працюють людські серця!» [8, с. 27]). Тут можемо зустріти гармонійний, проте неполітичний опір ідеологічному нарративу.

У поезії «Перший» – знаходимо згадані раніше атеїстичні мотиви («першим був не господь і не геній», «постаріла вже мудрість божа, розтрощив її грізний час»), та бачимо згаданий вже культ робітника як відголосок імперського ідеологічного дискурсу. Знаходимо побіжні атеїстичні мотиви і в поезії «Пучок суниць» («Пнеться в небо, мабуть, до бога, а від нього вина не жди» [8, с. 50]), а найбільше – у поезії «Прокляття». Прикметно, що всі імена Господа в цій збірці написано з маленької літери, що теж може бути відгомонам ідеології.

Є відголоски імперського нарративу і в поезії «Ровесникам» – тут бачимо рядки про захист правди, тобто соціалістичних ідей колонізатора, а в поезії бачимо ті самі трударські мотиви (чесні мозолі як вияв найвищого поступу, зокрема і в духовному житті – думках).

Поезія «Русь» цікава своїм повторенням мотиву антиєвропейства («коли була Європа в забутті» [8, ст. 44]), латентній ідеї панславізму («За кращу, світлу долю всіх слов'ян» [8, ст. 44]) та імперському наголошенні на власній вищості. Русь тут розглядається не як Київська держава зі своїми політичними та історичними інтересами, а як великий спільний для слов'ян «міф про золоті часи».

Гнівні сонети – схожі на ідеологічні твори соцреалізму поезії «викриття» але нетипові за змістом, адже бачимо викриття не ворога народу, а простого філістера. Цікаво, що ця ідея йде врозріз зі згаданою прихильністю до трударів на «народу», адже носіями такого світогляду можуть бути і трударі та люди простої праці, які все зносять і не всі живуть таким високодуховним життям, як інтелігенція. Цю поезію можна назвати радше антиколоніальною за своїм ідеологічним спрямуванням.

Цікава з погляду пошуків імперського нарративу і поезія «Комета і сірник» – тут ми бачимо алегоричне протиставлення непрактичне та показне проти простого та корисного. З одного боку, така настанова відповідає творчому кредо Симоненка – ставити в першу чергу на зміст, а не форму, з другого, є відголоском антимодерного нарративу в імперському дискурсі та є своєрідним відголоском боротьби з «формалізмом». У зв'язку з цим постає питання, наскільки соціалістичні ідеї могли вплинути на естетичні погляди Василя Симоненка, які він декларував і в 63-му році.

Пов'язана з імперським дискурсом і поезія «Ні, не вмерла Україна», де автор піднімає тему засудження колаборантів з Німеччиною. Зрештою його звинувачення поширюються далі, на українську еміграцію. Засудження, неповага до еміграції була однією зі стрижневих ідей зовнішньої політики СРСР, коли навіть радянський автор міг зазнати значних утисків після публікації своїх праць у еміграційних колах. Можна сміливо твердити, що цю ідею Симоненко точно переосмислив уже в 63-му році, про що свідчать спогади про його розмови з Горинем.

Іншою поезією з антиколоніальним мотивом у першій збірці письменника є «Варвари» – поезія, присвячена темі загрози ядерної війни. Хоча в поезії і йде мова про гроші, що натякає на західні капіталістичні країни, все ж рядок «не беруться в бійці за чуби» промовляє нам про дві сторони протистояння, а другою основною силою в протистоянні і був СРСР, що надає поезії завуальованого антиколоніального сенсу.

Критику імперської традиції можна помітити в поезії «Ювілейний елей», де Симоненко іронізує над радянською імперською традицією пишних святкувань високопоставлених партійних або культурних діячів.

Найскладнішою для аналізу є поезія «Симфонія прощання», яка була відредагована цензурою, де цензор вилучив рядки про засудження Симоненком діяльності «замовних поетів», які приховували правду про життя простих людей та завуальовували її позитивною пропагандою, але у тій же поемі письменник звертається до імперського нарративу і пише про Москву як про матір українства, що теж могло бути зумовлено увагою цензора до цієї поезії та її переробки.

Втім, цю збірку не можна назвати соцреалістичною, а самого Симоненка – соцреалістичним поетом. Поезія митця свідчить про його небайдужість до України та її людей і про його глибокий патріотизм. Головні складники етосу письменника – чесність, відвертість, увага до простої людини, засудження лицемір'я – завжди були актуальні для письменника, через що він завжди мав проблеми з друком. Наразі важко стверджувати, де Симоненко вдягав на себе типову для української літератури підневільного періоду маску крутія, а де міг щиро вірити в частину радянських ідеологем – адже Симоненко був людиною свого часу, а частина лівих ідей захоплювала і захоплює і сучасних філософів, саме тому як мінімум основна ідея людської рівності та справедливості не могли бути чужі письменнику, а в умовах життя в закритому суспільстві він не мав повноцінної нагоди ознайомитися з усім спектром світоглядних орієнтирів свого часу та оцінити збоку суспільство, у якому існував, як це нерідко буває є інтелектуалами з інших колонізованих народів.

Отже, як і більшість митців його часу, був залежний від середовища, у якому перебував, і можна стверджувати, що імперський

дискурс чинив певний вплив на його творчість. Це й антиєвропейські ідеї в творчості, і погляд на захоплення колонізатором як на гармонійний суспільний процес (цю думку в 63-му Симоненко теж уже відкинув, про що свідчать спогади Б. Гориня), і загальнокомуністичні ідеї перемоги нижчих класів над вищими та атеїзм. Втім, ці ідеї були побічними у творчості митця та в збірці загалом, і були лише першим етапом його світогляду, проте в основі своїй автор лишався проукраїнським співцем бід простого українського народу і його ідеалів. Актуальним залишається питання, чи (і де) вдавався Симоненко до маски крутія, щоб мати змогу висловити свої думки, чи більшість з цих думок були частиною його ідентичності, як такими напевне були думки про естетичне неприйняття занадто модерністської поезії. Іншою перспективною темою є аналіз наступних збірок автора у світлі постколоніальної теорії та аналізу трансформацій авторської свідомості та вплив його напевне відомих антиколоніальних ідей на творчість.

Література

1. Більченко Є. «Ур-фашизм» у ситуації після постмодерну: український та російський контекст. *Схід*. 2016. № 1. С. 45–53.
2. Горинь Б. Не тільки про себе: Роман-колаж: У 3 кн. – Книга перша (1965–1985). К.: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2006. 648 с.
3. Дзюба І. Більший за самого себе // Симоненко В. Твори: У 2 т. Т. 1: Поезії. Казки. Байки. З неопублікованого. Проза. Літературні статті. Сторінки щоденника. Листи / Упоряд. Г.П. Білоус, О.К. Лищенко. Черкаси: Брама-Україна, 2004. 424 с.
4. Жук П. Орли не виводяться у гніздах горобців // Симоненко В.А. Твори: У 2 т. Т. 2: Статті. Рецензії. Нариси. Виступи. Листи. Автографи. Документи біографічного характеру / Упоряд. Г.В. Суховершко, П.М. Жук, Т.А. Клименко, С.І. Кривенко. Черкаси: Брама-Україна, 2004. С. 304.
5. Кирильчук О.М. Творчість Василя Стуса в постколоніальному аспекті. *Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]*. Сер. : Філологічна. 2011. Вип. 21. С. 208–216.
6. Пахаренко В. Як він ішов...: Духовний профіль В. Симоненка на тлі його доби. Черкаси, 2004, С. 12.

7. Симоненко В. Твори: У 2 т. Т. 2: Статті. Рецензії. Нариси. Виступи. Листи. Автографи. Документи біографічного характеру / Упоряд. Г.В. Суховершко, П.М. Жук, Т.А. Клименко, С.І. Кривенко. Черкаси: Брама-Україна, 2004. С. 294–298.
8. Симоненко В. Тиша і грім. Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1962. 160 с.
9. Сінченко О. Гавриловська Марина. Постколоніальні дослідження: український вимір. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*. Філологічні науки. 2014. № 3. С. 109–113.
10. Тарнашинська Л. Сюжет Доби: дискурс шістдесятництва в українській літературі ХХ століття. К.: Академперіодика, 2013. С. 151–264.
11. Тарнашинська Л. Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління (Історико-літературний та поетикальний аспекти). 2-е видання, доповнене. Київ: Смолоскип, 2019. 592 с.
12. Томпсон Е.М. Трубадури імперії: Російська література і колоніалізм. К: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2006. 368 с.
13. Шкандрій М. В обіймах імперії: Російська і українська літератури новітньої доби. К.: Факт, 2004. 496 с.
14. Юрчук О. Українські письменники й колоніалізм: від крутійства до утопічного пророцтва. *Слово і час*. 2013. № 7. С. 16–23.